

Papieren theaters in de huiskamer

*Luxueus uitgevoerd
papieren theater in
chromolithografie.
Het theater kwam
als bouwplaat in de
handel en moest door
de bouwer opgeplakt en
uitgesneden worden.
Dit Deense theatertje
wordt gespeeld door
Ab Vissers in zijn
'Phoenix: Papieren
Theater' in Utrecht.
De afbeeldingen hiernaast
en de uitknipfiguren zijn
ook uit zijn collectie.*

Een bijzondere vorm van poppenspel was het papieren huis-kamertheater van tweehonderd jaar geleden. Dat was een nauwkeurige imitatie van het echte theater en een vorm van huiselijk vermaak. Hiervoor werden 'bouwplaten' gedrukt met de decors, de coulissen en de acteurs, die in de lange winteravonden in elkaar geknutseld en afgewerkt konden worden. De toneelstukken die gespeeld konden worden, werden vaak in een boekje bijgeleverd. Het papieren theater was, naast de stereoscoop en de toverlantaarn, een vermaak voor de kinderen in het burgerlijke gezin in het begin van de 19de eeuw.

In Engeland werden de eerste van deze papieren theaters gefabriceerd, die gebaseerd waren op voorstellingen in het 'echte' theater. Ze werden geleverd als platte, papieren platen die nog afgewerkt moesten worden. Het resultaat van het geknutsel was een kartonnen theatertje dat op de tafel gezet kon worden, verlicht met kaarsjes of met olielampjes. Erachter zat de poppenspeler die, eventueel met assistentie, de kleine, platte acteurs met ijzerdraadjes of dunne houtjes over de theatevloer schoof, de teksten opzegde of voorlas en ook nog de decors wisselde. Duitsland en de rest van Europa volgden al snel na het succes in Engeland, vooral in Denemarken werd het papieren theater erg populair. Meestal werden de bouwplaten alleen in zwart gedrukt, en met de hand zorgvuldig ingekleurd, waarbij het kleurgebruik nauw luisterde. Door de grote zorg die aan de assemblage en de afwerking werd besteed, werden sommige van die papieren theaters ware juweeltjes van huisvuif. Helaas waren het gebruiksvoorwerpen, en bovendien waren ze van een niet erg solide materiaal gemaakt, waardoor de meeste

| Kinderen met een theatertje, eerste helft 19de eeuw.

door de tand des tijds vervalmen zijn. Als ze al niet vlam hadden gevat door de noodzakelijke verlichting met open vuur. Gelukkig wordt nu al enige tijd de culturele en kunstzinnige waarde van het papieren theater onderkend en in een aantal buitenlandse en in enkele Nederlandse musea zijn er collecties van te vinden. Ook zijn er particuliere verzamelaars die zich ontfermden over fraaie voorbeelden van deze antieke theatertjes. Enkelen geven daarmee zelfs voorstellingen, zoals Ab Vissers in zijn 'Phoenix Papieren Theater' in Utrecht.

Het papieren theater imiteerde in alles het echte theater: in de opbouw en de visuele effecten, in de decors en de figuren. Voor de kinderen bestond het repertoire uit klassieke sprookjes en uit

| Nederlands papieren theater van eigen makelij uit 1881. De acteurs komen van de voorgedrukte uitknipbladen.

| Engels theater uit de Victoriaanse tijd. Om de gehele cast te kunnen bedienen, hadden de poppenspelers al hun handen vol.

Deense bladen met uitknipfiguren van 'De kinderen van Kapitein Grant', naar drie populaire boeken van Jules Verne uit 1867 en 1868.

Zwartje van Arian de Goede, circa 1919.

gekuiste en verkorte stukken uit het echte theater en uit populaire opera's. Nederland was, in tegenstelling tot de ons omringende landen, niet erg theater- en opera-minded. Hierdoor is het papieren theater in ons land veel minder populair geworden dan elders. Een miniatuur poppenkast was het niet, want met de papieren figuren kon je wel heen en weer schuiven, maar echt bewegen deden ze niet. Van een karakter bestonden daarom enkele versies in verschillende houdingen die afwisselend werden opgevoerd, naar gelang de scène het eiste. De papieren toneelspelertjes konden worden bediend door ze over de toneelvloer te bewegen op schuifjes. Ook konden ze van boven vastzitten aan een staafje waarmee de poppenspeler ze liet bewegen. Een variant op het papieren theater is het 'diorama', een harmonicaboekje dat uitgetrokken een kijkdoos vormt met aan de zijkant de coulissen. Hierin kon geen toneelstuk worden gespeeld. Evenmin in het 'theaterboek', dat wel de vorm had van een theater en opengeklapt aan weerszijden de loges vertoonde, in het midden het toneel met een aantal opeenvolgende scènes, waaronder de teksten die (voor)gelezen konden worden. In het standaardwerk 'Papertoys', over speelprenten en papieren speelgoed, wordt slechts een enkele pagina aan het interes-

sante fenomeen van de papieren theaters besteed. Aan de even bekende 'schimmentheaters' besteden de auteurs maar helemaal geen aandacht.

Als schouwburgjes voor de huiskamer werden ook 'schaduwbeeldentheaters' met zogenoemde Chineesche schimmen gemaakt. Hierin konden de figuren wel bewegen, zij het beperkt, door middel van metalen staafjes die de ledematen bedienden. Het schimmenspel bestond bij de gratie van licht- en donkerwerking. Een lichtbron, een olie- of gaslamp of een kaars, verlichtte van achteren een scherm van matdoorschijnend papier. Door een kartonnen popje tussen lamp en scherm te zetten, valt zijn schaduw op dat scherm. De eeuwenoude knip- of silhouetkunst was de basis voor het schimmenspel in Europa. Het eerst knipte men 'kunst' – of kunstig – in Oostenrijk en Zuid-Duitsland, daarna verspreidde het zich over de rest van Europa. Op kermissen en jaarmarkten trof men knipkunstenaars aan die portretsilhouetten knipten, die 'zwartjes' werden genoemd. Schimmenspellen werden aan het einde van de

Een diorama uit het begin van de 19de eeuw, souvenir van een 'reisje langs den Rijn'.

Naar links en rechts openklappend theaterboek, laat 19de eeuw.

| Uitgeklapt schaduwbeeldentheater, ca.1890.

19de eeuw als papieren of tafeltheaters kant-en-klaar geleverd. Alle benodigde spelers hoefden niet meer uitgeknipt te worden: ze waren machinaal uit zwart karton gestanst, de bewegende armpjes en beentjes zaten met een klinknageltje op hun plek. Ook decorstukken als stoomschepen of -treintjes stonden klaar om op tijd over het scherm te worden geschoven.

Bovenstaand klein schouwburgje heeft een ingeklapte maat van 48 bij 32 cm. Met kuif erop is het uitgezet 50 cm hoog en haast een meter breed. Om de bijgeleverde stukjes te spelen, moesten de jeugdige spelers met z'n tweeën zijn. De op rijm gemaakte scènes waren overwegend kluchtig: 'De Clown en zijn Poedel', 'De Hengelaar' die slechts schoenen en laarzen ophaalt en 'Bij den Tandarts', over een boer met kiespijn die allengs zijn hele gebit verliest. De redelijke welstand van de kinderen die dergelijke theaters

bespeelden, stond in schril contrast met de dagelijkse realiteit van armoede, straatslijperij en openbare dronkenschap van die tijd. De tekstschrijvers lieten dan ook niet na op het gebied van alcoholmisbruik moralistisch uit de hoek te komen. 'Late thuiskomst', verhaalt van een vrouw die haar beschonken echtgenoot niet binnenlaat; in 'De drinkebroer en de politie-agent' wordt een beschonken man naar huis gestuurd, en in 'De drinkebroer en de Vrouw met den bezem' geeft een vrouw haar man er duchtig van langs, zeggende:

Wil jij voortaan

De drankflesch laten staan,

En je gedragen zooals't hoort?

Man: *Ja, ja, 'k beloof het, op mijn woord!*

Julius de Goede

Het Schaduwbelden-Theater met beweegbare figuren, laatste decennia van de 19de eeuw. 'Een vroolijke uitspanning voor Jong en Oud' van Nederlandse makelij. In het meegeleverde boekje staat niet alleen de opstelling uitgebeeld, ook een twintigtal schetsjes.